

КРИТИК ПО ПРИЗВАНИЕ И ДАРБА

(50 години от рождението на Минко Николов)

Константин Еленков

При цялата незавършеност на творческото му дело, при цялата многостранност и перспективност на дарованието му Минко Николов е от творците, за които ранното и ускорено развитие са някаква предопределена, задължителна особеност на таланта. Двата тома с негови творби, които събрахме след смъртта му, носят ясна представа за един многостранен и твърде странен талант. Рожба на своето време, Минко Николов вложи всичките си сили, потърси най-трудни пътища да го обясни, да намери своя „код“ в него, да го дешифрира върху собствен опит и върху изстрадано лично от него познание. Дали ще тълкува новата поезия или „Моби Дик“, дали ще се радва на едно ново име, или ще търси формулата за едно „познато“ явление — той винаги тръгва от опиянението пред загадките на Времето, тръпне в изгарящите въпроси на Деня.

В това е заложено може би най-важното, най-ценното качество на критика — да ж и в е е своето време, да има сетива за него и порив да му отдаде всичката си енергия, целия си талант. Минко Николов има бързи и точни рефлексии, верен и тънък критически слух. Той е с особено изострени сетива за фалшивото. Нищо така силно не го дразни, както фалшът, гримасниченето, позирането и преструвката в изкуството. Тук той е безпогрешен — прогнозите и бележите му нямат давност, не отминават в нищото. Ние не сме имали по-оперативен критик от него. При това понятието оперативност тук придобива и нови означения и качества. Освен всичко изброено — бързина и точност на рефлексите, чистота и дразнимост на критическия слух — оперативността на Минко Николов се изразява и в оня изострен усет за съвременност, изработен и култивиран в едни свръхоперативни срокове, проверен чрез самия себе си, но и в реакцията на съвременника. . .

Минко Николов успя да съчетае на практика рационалното с емоционалното познание в критиката. Той съумя да подчини теоретическата вещина на практическите изисквания на литературния живот. У него щастливо се срещат поетическото вдъхновение и рационалистичната трезвост на учения. В една от многобройните си статии за Павел Вежинов критикът назовава два типа художници — такива, „които са в стихията си, когато изобразяват пълноводието на живота, в непосредствените му прояви“, и такива, които „винаги ги завладява едно предварително намерение“, които „са активно заинтересувани от извода, до който искат да доведат читателя“. Минко Николов се числи към една трета, междинна категория творци — ония, за които пълноводието на живота получава истински смисъл и сила под напора и под диктовката на едно дейно субективно начало.

Неслучайно творецът, който най-силно привлича вниманието на Минко Николов, е именно Павел Вежинов. Въпреки „емоционалната си наситеност“ неговото творчество носи нещо и от драмата на интелектуализма, на борбата между спонтанното и предпоставеното, на емоционалното и рационалното. „Павел Вежинов — заключава някъде М. Николов — е автор, у когото субективният момент, творческото пристрастие (в хубавия смисъл на думата) е доста подчертано.“ Сам критикът е пример на един великолепен синтез на емоционално и рационално. Двете начала са така добре балансирани у него, че ако трябва да избираме между двата типа, за които стана дума, ние без друго ще посочим този междинен, трети тип. Защото той събира в най-добри пропорции, в оптимална субординация емоционално и рационално — корелация, особено важна за критиката. Това, за което М. Николов ратува в критическите си изисквания — конкретност на психологическия анализ, умереност на емоционалното обобщение — ние намираме в пълна мяра и в статиите на критика. Той не служи на предпоставени тези; винаги тръгва към предмета на критическия анализ с чистия порив на откривателя — с предварително изяснена задача, но с тръпката, която съпровожда всяко творческо раждане. На Минко Николов не са чужди въодушевлението и трескавата разпаленост. Но те винаги са белег на вътрешно горене, на страст, която умее да се владее, да отива в необходимата посока. В портрета на Минко Николов (най-хубавия, който съм чел за него) Здравко Петров пише: „Минко Николов беше близо и до музите на историята, и до ежедневната схватка на литературата. . . Той обичаше света на книгите, но никога не е бил „книжен червей“ . . . , а действителен критик, който поддържа най-големи връзки с живия живот. . .“ И наистина — една особена жизненост лъха от критическите статии на Минко Николов. То е, защото критическите му съждения не са лишей върху зеленото дърво на живота, но са просмукани винаги от разбиране за с ъ у ч а с т и е, за приобщеност на критическото дело към делото на твореца.

Когато четем статия на Минко Николов — и особено някои от рецензиите му, — ние просто усещаме реалния порив на критика към предмета на изследването, порив, подклаждан от чиста интелектуална и духовна енергия. Тук няма и помен от служебно, случайно ангажиране, няма го конюнктурното нагаждане. Критикът служи на творчеството. Негов най-висок критерий е истината, верността на идеите. Минко Николов ненавижда фалша във всичките му проявления. За него в литературата това е болестен симптом, сигнал за опасност и тревога. На омерзителното „фалшиво“ той изнамери свой термин — „мускулесто“. С тази дума М. Николов като че си отмъщава за всички неискрени попълзновения в областта на литературата, за нечестното или чиновническо отношение към изкуството. С „мускулесто“ критикът често обозначава истинското, освободено от измисленост и превзетост творческо дело, произведение, в което се усещат дъхът и дишането на автора. Може би затова в лицето на Минко Николов нашата критика намери най-добрия диагностик, а до голяма степен — и прогностик сред критиците. На него му е чужда изчаквателната позиция, чужда му е и „ролята на зрител“; няма по-голямо събитие или име в литературата ни, което той да не е забелязал. И винаги е, ако не пръв, то поне сред първите. За „Моите песни“ на Г. Джагаров, за „Иван Кондарев“ на Ем. Станев, за „Първа любов“ на Ан. Стоянов, за „Пътуване към себе си“ от Бл. Димитрова — оригиналните и точни анализи, върнатата „диагноза“ са придружени от също така верни и точни бележки и прогнози.

М. Николов винаги намира верния тон да подкаже едно решение, да предскаже насоката на едно развитие. Удивяват в това отношение работите му за Павел Вежинов, Л. Левчев и Й. Радичков. Критикът отделя особено внимание на тия творци. На Вежинов той посвещава 8 статии и рецензии (изключваме

книгата-очерк за писателя). Минко Николов прониква твърде дълбоко в психологията на този автор. Може да се каже, че и сега ние нямаме толкова проникновена, тънко аналитична характеристика на Павел Вежинов. „Той не прилича на скулптора, който дяла бавно и мъчително мрамора, докато му придаде желаната форма, а напомня повече музикант, в чиито уши е зазвучала една мелодия и той бърза да я запише върху хартията. При него е важен периодът на узряването на замисъла, на предварителното изясняване контурите на образа. Самото писане протича леко и непринудено (в най-добрите му произведения), без много търсене, без оня кътовски труд, при който се води борба за всяко слово, за всеки ред, за всеки образ.“ И тази характеристика завършва с пожелание, което ни кара да изтръпнем с усещането на посветените в една тайна: „Нека тази лекота остане винаги лекотата на вдъхновеното перо! И не се превръща никога в рутина! Нека Павел Вежинов се връща по-често към написаното и книгите му да отлежават повече, преди да са достигнали читателя! Иначе той рискува да казва вече казани неща, да утвърди свой стилев шаблон.“ Това приближаване до света на твореца, до най-съкровените му кътчета, е на пръв поглед необичайно за критик като Минко Николов. Свикнали сме да го характеризираме като по-рационален, с по-трезво и неутрално отношение към разглеждания обект, но той е дълбоко емоционален критик. Ето как завършва портретът на П. Вежинов:

„Да повтаряме, че Павел Вежинов е обогатил съвременната ни проза с книгите си, че е очертал своя творческа физиономия, едва ли е нужно. То е безспорно. Но за един търсещ автор като него, който обича да разузнава нови области от живота, най-малко подхожда да е доволен от направеното досега. . .“ Това е писано преди 20 години точно. С проникновеност, присъща далеч не толкова на рационалиста, критикът е схванал удивително вярно днешното развитие на разглеждания автор: „да разузнава нови области от живота“, да е недоволен от направеното — ето върху тази психологическа база М. Николов изгражда цялостната прогноза. Критическото пожелание в случая е и подкана, и задължаващо доверие.

Но нека припомним и двете му рецензии за Л. Левчев: „Жестове на дързостта“ (за стихосбирката „Завинаги“) и „Поетът улавя скоростта на времето“ (за „Позиция“). Още от заглавията на рецензиите се вижда характерът на оценката — първата — със снизходително раздражение, втората — с нескривано удовлетворение. Ако първата рецензия е израз на едно недоумение и в същото време предупреждение (дори назидателно), втората сякаш бърза да сподели радостта на критика: не сме се излъгали все пак, ето за какво сме настоявали. „Нетърпеливо съм чакал по-нататъшните стихове на Левчев. Той бе фаворизиран, разгален. . . Но в същото време Левчев бе люто оспорван, той слушаше укори и дори съмнения в искреността си. В неговата амбиция да бъде дързък някои откриваха позорство.“ Нещо от интимността на подобно общуване ни е нужно и сега. И сега, във време на все по-засилена телевизионна комуникация, по биха ни помогнали искрените и топли слова, отколкото хладната строгост, добре премерена и ненапускаща рамките на благоприличието.

В рецензията за втората стихосбирка на Левчев критикът изрича и жестоки слова. Но и тук той успява да се отграничи рязко от хулителите на поета, от ония, които „откриваха позорство“ в амбицията му да е дързък. И ние вярваме на М. Николов, в искреността на вълнението му: „Третата стихосбирка на Левчев идва, за да разреши много наши съмнения, да намали тревогата ни как ще се развива поетът.“ Това са думи, които, макар и изречени спокойно, едва прикриват тържеството на една победа — победата на критическата увереност, но и на човешкото доверие. В тази криптограма е записано тайното вълнение и силното желание на критика да се намеси в процесите на творчеството по-ак-

тивно и да търси в „положителните процеси“ и своя дял, да се надява на свой принос.

И сега вече, след като победата е удържана, критикът не пести похвалите, прави великолепен анализ не само на конкретната стихосбирка, но и на цялостната поезика на Левчев. Сега вече и критикът прави някои корекции на собствените си увлечения — продиктувани от желанието да се каже истината на поета по-звънко и стряскащо. Ще цитирам финала на тази рецензия, която е, струва ми се, най-хубавата рецензия не само в творчеството на Минко Николов, но и в цялата ни рецензентска практика: „В творческата природа на Левчев има някакъв романтичен глад по слънца и звезди, по човешки титанизъм, за който поетът държи готов патетичния си, възторжен заряд. Без да задушава този свой порив към звездите, сега Левчев открива „космоса“ и край себе си, а и в самия себе си. Като други поети и той се развива към интелектуална съсредоточеност и себевглеждане, полага изпит по откновение.

Поезията се разгримирва. В нея времето разпознава лика си.“

Толкова много неща са казани за Левчев и поезията ни само в няколко изречения. И отново психологическият анализ е изведен на едно философско ниво, „диагнозата“ върви заедно с „прогнозата“. И как само отзвучават последните думи на критика! Като поанта на дълго носено стихотворение, като въздишка на облекчение, но и на тържеството на *позналия*, на уверения, че т о в а е трябвало да стане, че чудото е трябвало да се случи. Спокойствието, с което са изречени двете последни изречения-сентенции, е именно спокойствието на дочакалия собствените си предсказания. Сдържаното вълнение и радостта от скоро осъществената мечта на критика определят цялостната интонация на рецензията. Естествено чувствата на Минко Николов в случая се ръководят преди всичко от вътрешната симпатия, дълбокото духовно сходство, което той е открил между себе си и поетическия интелект на Левчев. Съвсем другояче звучи например статията за Пеню Пенев. И тук намираме психологически верни прониквания, и тук ни радват критическите открития. Но истините са казани някак по-спокойно, без тази трескавост на духа, която се налага в рецензията за Левчев. . .

Друго е вълнението на М. Николов в рецензията за „Кога започва любовта“ от Ст. Ц. Даскалов. Рецензията е озаглавена „Човешки стихии и авторова стихийност в една книга“ и представя един неостаряващ портрет на този белетрист. Още тогава (1962) критикът предупреждава „за опасността някои недъзи в практиката на този жизнен писател да закостенеят и склерозират“. Още тогава той предугажда развитието на този „жизнен и първичен талант“, който „се успокоява за своята популярност сред масовия читател“ и който така и не успява да култивира собственения си (да не говорим за читателския) вкус. Сега критикът едва сдържа гнева си, за да каже: „Писател като Даскалов, който е решил да изправи предупредително огледало пред своето общество и да покаже разкривено от страсти лице на своя съвременник, е длъжен да намери сили да огледа и сам себе си. Иначе излъган ще остане не друг, а той. Безотговорността в изкуството винаги се е заплащала много скъпо — с неусетното саморазрушение на собствения талант.“

Минко Николов е безкомпромисно чист в оценките си. Затова не дразни неговата категоричност. Критическият авторитет и убедителността на критическите му присъди се основават не само на отличната му подготовка, на хармонията между познание и оценка, но и на способността му да бъде безпристрастен и в същото време дълбоко и органично свързан с обществените веяния, с най-жизнените и динамични промени на човека в новото общество. Той става продължител на оная традиция, в основата на която е „необикновената социална отзивчивост, готовността да се отговори на социалната поръка“, без да се

пестят сили, без да се търсят облаги. С цялото си творчество М. Николов ратува за самобитно българско изкуство, за литература, която да получи известност далеч зад границите на България. Но в същото време той „приближава“ и световната литература към нас, разисква върху проблеми, които дотогава като че ли не ни засягаха, не ни интересуваха. В която и област на литературната наука и критика да работи, М. Николов винаги успява да намери актуалния център, ъгъла, от който да погледне към настоящия момент от развитието на литературата ни. В това отношение той много прилича на просветител, който предврително си е поставил задачата да о с в е т л и една възможна насока, един евентуален път. Нерядко това му е коствало откъсване от любими занимания. В психологическия му портрет, нарисуван от Здр. Петров, са шриховани изключително точни черти. „Той губеше нещо съзнателно от себе си като артистична личност, за да спечели литературната критика като наука. Това обаче доброволно пленничество на обективността беше промислена позиция, а не минутно хрумване. . .“ Това самонастройване, това умишлено самолишаване от обаятелния артистизъм в името на обективността иде и от дълбокото разбиране на критическата дарба — не като самоцел и самопоказване, но като средство за разкриване на нещо извън нас, независимо от нас и нашето усещане за лична цена и достойнства, подтикващи ни към вътрешни (а и външни) съпоставки.

Достатъчно е да изброим само ненаписаните или започнати книги, за да разберем лутанията и търсенията на един дух — противоречив и напорист в изразходването на енергия. Минко Николов намираше време да огледа и интересни въпроси от литературната ни класика, и въпроси на световното литературно развитие. С еднаква разпаленост и страст той говори за Страшимировия роман „Хоро“ и за романа на Херман Мелвил. Подобно на Цветан Стоянов и той не можа да завърши една от най-значителните си книги — „Съвременен митотворчество и развенчаване на митовете“. В нея критикът се домогна до изключително важни проблеми на съвременното изкуство. Динамичното му оперативно съзнание тук разкриваше своята философска настройка, способност да се схванат и обобщят философски сложни социални и политически проблеми. С тази книга М. Николов изпреварва теоретически някои по-сетнешни насоки в практиката на световната литература. В нея между другото е заложена и идеята за политическия роман като за една нова възможност за епическо обобщение на съвременното.

Творческото дело на Минко Николов има за нас смисъла на критическа методология от най-висок образец. Пътят, който извървя този критик, но най-вече н а ч и н ъ т, по който той следва призиванието си и служи на дарбата си, е истинска школа за младите. Голямата оперативност на Минко Николов не пречеше оценките му да са теоретически прецизни и верни. И в най-малкия критически жанр той е изследовател, окривател. У него „диагностикът“ не пречи на „прогностика“, дарбата му да назове явления от актуалното художествено битие е в съжителство със способността му да предвиди и евентуалното развитие на един автор, на една тенденция. Затова единствен той успява да се издигне над полемичните страсти, да надвие личните пристрастия и да направи една по-обстойна характеристика за критиката от периода 1944—1965 г.

Той пръв каза истината за Радичков — „Чувам да се подхвърлят обвинения към автора, че изневерява на себе си, че прави някакви страни акробатики със свежото си дарование. . . А според мен именно в първата си книга Радичков не приличаше на себе си.“ Преди това са казани думи, задължаващи към подобно обобщение: „Как сковано действуваме понякога ние, критиците, като предрешаваме тъй наречения „натюрел“ на писателя, запечатваме като непроменлива даденост най-живото и подвижно нещо — творческия интелект. Но талантът неочаквано си отмъщава. Той чупи рамките, които литературните регули-

рочници са му сковали. Още преди да усетим, и той обръща гръб на нашите пророкувания. Какво ни остава, освен да го догонваме и предупреждаваме: „Стой, не приличаш на себе си!“ Подобни „лирически“ отклонения твърде често се срещат у М. Николов. Те издават едно неспокойно гражданско и критическо съзнание, те в крайна сметка показват, че макар да е критик „повече на логиката, отколкото на страстите“, той никога не е безразличен към обекта на критическите си занимания.

Обикновено сред портретите, които един художник ни е оставил, ние намираме един, който е близък до авторския портрет, а ако не ни е оставил автопортрета си, обявяваме го за негов автопортрет. За Минко Николов това е статията „Поетът улавя скоростта на времето“. Някоя от критическите му формули не „ляга“ така точно, не изчерпва така кратко неговия „код“, критическото му верую и творческата му реализация: Критикът улавя скоростта на времето. . . Перифразата в случая разкрива една „грешка“ — за поета по приляга да се каже „изпреварва“ времето, докато „улавя скоростта на времето“ отбелязва качество на критика. Минко Николов искаше просто да „улови времето“, бързаше да направи това, което други не бяха направили в далеч по-големи срокове. За това и „грешката“, за която стана дума, не е резултат на логическо противоречие, но е плод на непрестанната борба между поета и учения в критика, на страстта да гориш във времето и порива да го изпревариш. . .